

Ine miene mutte - Germaans uit Goor¹

Goaitsen van der Vliet

Een van de bekendste Nederlandse aftelrijmpjes is *iene miene mutte, tien pond grutten* enzovoort. In de Liederensbank van het Meertens Instituut, te raadplegen via internet, staan minstens 150 versies met de meest uiteenlopende, maar deels ook onbegrijpelijke teksten.² Want wat is nou *iene, miene* en *mutte*? Bijna al die versies hebben de twee eerstgenoemde woorden gemeen, of preciezer uitgedrukt: de vorm van die woorden, met de medeklinkers n, m en n. De klinkers kunnen verschillen. In plaats van de gebruikelijke *ie* vinden we bijvoorbeeld ook vaak een a-klank, zoals in het als Overijssels te boek staande *anne manne mutte, tien pond grutte*.³

Opvallend is ook dat in al die varianten in plaats van het derde woord *mutte* de vorm *mukke* of *makke* minstens zo vaak voorkomt, op rijm gevolgd door *porceleine stukke* of *oliekoeken bakke*, of iets dergelijks.

Niet alle 'bekende' Twentse versies zijn opgenomen in de Liederensbank. Al in 1904 publiceerde de geboren Ootmarsumer Gerrit Oosterwijk er eentje in het Oostnederlandse onderzoekstijdschrift *Driemaandelijke Bladen*:⁴

*Aane, maane, miene, meuje,
Ikke, tikke, takke, teuje,
Heer, vrouw, knecht,
Ikke, wikke, wakke, weg.*

De Enschedese dichteres Cato Elderink kende vrijwel dezelfde tekst uit haar eigen kinderjaren rond 1880 en nam deze op in de inleiding van haar veelgeprezen en driemaal herdrukte bundel *Oet et laand van aleer* (1921). In haar *Aanteekenschrift VII* legde ze nog een andere versie vast met de opmerking dat deze werd "gebruikt bij de Buursche school en ook bij Grooters school in de Eschmarke":⁵

*Ane mane, miene messe
Schöttel veier, vieve of zesse
Uten, tuten, dikken sleef
Oater, poater, pennendeef*

Bijzonder hierin is de betekenis die bij het maken van deze tekst, of liever gezegd: het bewerken van een oudere versie, is gegeven aan het woord *mane*. De onbekende tekstdichter heeft dit opgevat als *maande* (mand) waarin, zoals gebruikelijk in Zuidwest-

1 Dit is een iets uitgebreide en van noten voorziene versie van de gelijknamige aflevering van mijn Twentse taalrubriek *Dree kortn en dree langn* in het kwartaalblad *Aold Hokseberge* van juli 2016.

2 Zoeken op 'iene miene' bijvoorbeeld, geeft 120 varianten.

3 *Collectie Hichtum* (1904-1938), liednummer 652. Dit is een afschrift uit het Nederlands Volksliedarchief. Het originele handschrift en de vindplaats heb ik nog niet kunnen achterhalen.

4 G.O. Oosterwijk, *Uit Ootmarsum*, *Driemaandelijke Bladen* (1904) 28-31, aldaar 29.

5 G.J. Gröneveld, *Overzicht van de nagelaten papieren van de familie Elderink in het Van Deinse Instituut* (Enschede 2002), hoofdstuk 7.

Twente (inclusief Haaksbergen), de *d* niet meer wordt uitgesproken.⁶ Hij dacht misschien aan een marskramer, een reizend koopman die vanuit zijn rugkorf, zijn *messe* of *merse*, allerlei winkelwaar of zelfs levende have uitventte. *Tuten* kunnen hierin dus zowel puntzakken als kippen zijn.⁷

Ook anno 2016 lijkt niemand meer te weten waar de drie eerder genoemde vreemde woordvormen voor staan. Toch komen ze in bijna alle versies voor, verspreid over heel Nederland. En daarbuiten, zo leert ons het wereldwijde web. Van het Engelse *eeny meeny* zijn vele versies in omloop. In één daarvan komt zelfs de *a*-klank terug: *eeny meeny tippolini, ahne mahne tortelini*.⁸ Ook de alleroudste registratie, van spelende kinderen in het New York van 1815, wijkt in die zin af: *hana, man, mona, mike*.⁹ Behalve het Oostnederlandse *ane mane*, herkennen we hierin de woordvorm *mukke* of *makke*. Algemeen kan worden aangenomen dat deze drie steeds terugkerende woorden stammen uit een oertekst die eeuwenoud moet zijn, gezien de vele variaties en het grote verspreidingsgebied. Wikipedia noemt onderzoekers Frank Martinus Arion, Anne de Vries en Michael Witzel die deze oorsprong denken te hebben gevonden in respectievelijk het Portugees-Creools, het Keltisch en een Boeddhistisch mantra.¹⁰ Terwijl de oertekst bijna voor het grijpen lag in Goor...

Het is slecht gesteld met het geheugen van Nederland en de invloed van de Driemaandelijkse Bladen, waarvan de tweede serie tussen 1949 en 2002 werd uitgegeven door het Nedersaksisch Instituut van de Rijksuniversiteit Groningen. In jaargang 1958 staat namelijk een artikel dat door iedereen vergeten of door niemand gelezen lijkt te zijn. Onder de titel

6 Dinant Dijkhuis, *Taal van Haaksbergen* (Enschede 1994) 172, lemma *mane*.

7 Goaitsen van der Vliet, *Dialexicon Twents*, lemma's *tuutn* (meervoud).

8 MissTake op <http://boards.straightdope.com/sdmb/archive/index.php/t-235982.html> (16 nov. 2016)

9 I. Opie and P. Opie, *The Oxford Dictionary of Nursery Rhymes* (Oxford 1951, 2e druk 1997) 156-158.

10 *Wikipedia*, lemma *iene miene mutte* (16 nov. 2016).

Een oud wichellied en zijn verwanten (deel I) legt de Drentse onderwijzer en taalkundige dr. Jan Naarding haarfijn uit, waarom het aftelrijm dat hij heeft gevonden onder de A in Waninks *Twents-Achterhoeks woordenboek* (1948), het dichtst bij een vroegmiddeleeuwse of misschien nog wel oudere oerversie staat:

*Anne manne miene mukke,
Ikke tikke takke tukke,
Eere vrouwe grieze knech,
Ikke wikke wakke weg.*

Naarding noemt die oorsprong een "heidens priesterlied, dat de oppergodin smeekte om een orakel bij het wichelen, het orakel dat wellicht zou beslissen over dood of leven van een mens". De eerste beide regels worden voor ons een beetje ouderwets maar overtuigend vertaald met: "almoeder der mensen, spreek tot mij, ik grijp de stukjes der boomtakken (= de runenstaafjes)."

Voor tekst en uitleg verwijs ik graag naar het hele artikel op de website van de Twentse Taalbank, en noem hier alleen een paar opvallende verbanden.¹¹ Het Germaanse woord *anne* of *ane* is niet alleen blijven voortbestaan in het Duitse *Ahnen* (voorouders), maar ook in het voorvoegsel *anneke-* (vooroudste) van de bijna vergeten Twentse woorden *anneke-besmoor* en *anneke-besvaar* (overgrootmoeder en -vader). Dat we zelfs terugvinden in het kinderliedje *anneke tanneke toverheks*.¹² *Mukken*, iets in stilte, zonder woorden kenbaar maken, leeft voort in het Nederlandse 'mokken'.¹³ *Ikke tikke* wordt ineens helder als we denken aan het Engelse 'I take' (ik neem).

In deel II van het artikel bevestigt prof. dr. Klaas Heeroma Naardings bevindingen. Hij voegt eraan toe, dat *eere* in de gegeven tekst wel voor *heere* zal staan. De eerder geciteerde tekst uit Ootmarsum met *heer, vrouw knecht* ondersteunt die veronderstelling.

Denkend aan de Nederlandse uitdrukking 'wikken en wegen' doe ik zelf ook nog graag een duit in het zakje. Het woord *weg* aan het eind van de laatste regel heeft waarschijnlijk niet altijd de betekenis 'op weg' gehad. Voordat het rijm als aftelvers ging dienen, kan dit een bijna net zo klinkend woord zijn geweest met de betekenis 'ik weeg' (om een weloverwogen oordeel te kunnen vellen), zoals *weggo* in het Oergermaans.

11 Zie <http://www.twentsetaalbank.nl/media/teksten/13722.html>.

12 In het kinderliedje *anneke tanneke toverheks* - en dit is een lezing die helemaal voor mijn rekening komt - zou *tanneke(n)* een verkleiningsvorm kunnen zijn van de door de Romeinse geschiedschrijver Tacitus genoemde Germaanse godheid Tan (-fana) die ten tijde van de kerstening of later in een kwaad daglicht moest worden gesteld. Zodat onze *anne manne* en 'toverheks' *anneke-Tanneke* in oorsprong misschien wel dezelfde zijn. En niet te vergeten, dat *Tankenberg* uit *Tannekenberg* lijkt te zijn voortgekomen. Maar dat kan alleen als de naam van het nabijgelegen erve Tanke van Tankenberg is afgeleid, en niet andersom.

Aanvulling 2017: Dick Schlüter heeft aangetoond dat de naam van het erve de oudste rechten heeft. Al in 1639 wordt in Oldenzaal een Geert Tancken genoemd. De benaming Tankenberg verscheen pas in 1832. Zie Dick Schlüter, *Tanfana en Thincfana: een Oldenzaalse mythe! Naam 'Tankenberg' is veel jonger dan gedacht* in Ons Oldenzaal van september 2017.

13 Het woord *muk* (uitgesproken met een oe-klank) is erg oud, van Indo-Europese oorsprong zelfs. Het is 'stilte' in het Kroatisch, net als *muka* in het Sanskriet. Uit het Fries ken ik *temûk* (heimelijk). Opvallend is dat *muk* ook in het Chinees van de zesde eeuw voor Christus de betekenis 'stilte' had. Aldus J. Marshman, *The Works of Confucius* (Serampore 1809), pag. 419. Online bij Google Books.

De combinatie van *wikke* met *wakke* tenslotte, beide ook een vorm van heen en weer bewegen, vinden we terug in het 17e-eeuwse *wigge wagge*, volgens het Woordenboek der Nederlandsche Taal "ter uitdrukking van den twijfel bij het nemen van een beslissing". Klopt als een bus.

Op één punt moet ik Naarding corrigeren. Tot driemaal toe noemt hij het rijm Achterhoeks. Woordenboekmaker Gerrit Hendrik Wanink (1878-1960) vermeldde de vindplaats niet, maar schreef in zijn inleiding dat het meeste materiaal afkomstig was uit zijn geboortestreek Kerspel Goor, en van zijn Achterhoekse bron in Gelselaar, meester G.A. van der Lugt. Gelukkig krijgen we uitsluitel via de Liederenbank. Precies dezelfde tekst bevindt zich namelijk in de verzameling kinderrijmen van Nynke van Hichtum in het Meertens Instituut in Amsterdam. Volgens het bijbehorende kaartje werd hij in 1904 opgetekend in, jawel, Goor.¹⁴

Nou wil ik hiermee niet beweren dat de oertekst van *iene miene mutte* rond Goor, of zelfs maar ergens in Twente is ontstaan. Wel kunnen we stellen dat de oudste woordvormen in het rijm het langst hebben standgehouden in deze regio. Mogelijk werden ze hier langer nog herkend dan elders, gewoon omdat het hier wat langer bij het oude bleef. Waar de volkstaal verandert, worden in onbruik geraakte begrippen op den duur vergeten. Mensen, en kinderen in het bijzonder, zijn dan geneigd om woorden die ze niet kennen in een gebruikstekst te vervangen door iets wat ze wél snappen of iets wat lekkerder bekt of beter rijmt. Zo ging bijvoorbeeld *miene mukke* in de eerder geciteerde Ootmarsumse versie over in *miene meuje* (mijn tante), en veranderde *tukke* via het Twentse *teuge* (takken) in *teuje*. Zo zal ooit ook de aanhef *iene miene mutte* zijn ontstaan uit de regel *ane mane miene mukke* of een vast niet meer te achterhalen voorloper daarvan. Of dat ging via één van de al genoemde tussenvormen *iene miene mukke* of *ane mane mutte*, kunnen we misschien zeggen na vergelijking van alle vindbare versies met bijbehorende plaatsbepalingen en dateringen. Misschien ook niet.

14 Collectie Hichtum, liednummer 1507.